

Життя та наукова спадщина Івана Олександровича Гуржія

О. І. Гуржій

ПРО ЩО СВІДЧАТЬ ДАРЧІ НАДПИСИ (МАРГІНАЛІЇ) НА АВТОРСЬКИХ КНИГАХ (на прикладі власної бібліотеки (м. Київ) і особистого фонду ім. І. О. Гуржія, який зберігається в Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького)

Деякі з них принципово важливі для біографії вченого, інші — своєрідні за змістом і характером написання, є навіть незбагненні за своєю відвертістю та щирістю. Дарчі надписи — це всього декілька рядків слів, за якими, часом, проглядаються і радість успіху (з приводу виходу книги в світ), і щира подяка автора за допомогу чи підтримку, і нагадування про щось вже пережите разом, і сподівання... Як правило, написані десь на початку якоїсь монографії або брошури, вони, раптом, продовжують жити і після автора, і того... іншого, кому була колись дарована праця. Надписи карбують і, наче, увіковічують миттєвості настроїв дарителів, їх характер стосунків між ними й обдарованими, перебування їх разом у певному місці у такий-то день, місяць і рік... Зокрема О. Введенський, даруючи І. Гуржію свій навчальний посібник з документознавства, вважав, що той назавжди залишиться, як «нержавеющая памятка об авторе» (21.І.64) [1].

А ось, наприклад, такий «по-військовому» чітко сформульований і викладений на титулі монографії генеральський (!) надпис: «Члену-корреспонденту АН УкрССР, доктору исторических наук, профессору Гуржий Ивану Александровичу от автора. С глубоким уважением генерал-майор [підпис І. Бабалашвілі] 09 мая 1970 года, г. Тбилиси» [2]. В ньому, здається, є все, — нічого не пропущено, — зазначені всі регалії, крім людської теплоти.

Скоріш за все, можна припустити, відбулася урочиста зустріч делегації від України в Грузії, з приводу урочистостей, присвячених 25-річчю перемоги у Великій вітчизняній війні (або так звані «дні однієї республіки» в іншій, як це широко і майже регулярно впроваджувалось у СРСР). Також, найімовірніше, «глибока повага» між грузинським генералом-істориком і українським вченим виникла вже не в ході офіційного проведення заходів, а в процесі особистого спілкування. Незнання І. Бабалашвілі, як правильно написати відмінок прізвища: «Гуржій», замість «Гуржю», деякою мірою підтверджує нашу

думку про те, що особисті контакти були встановлені вперше. Водночас для тих, хто досліджує творчу біографію українського вченого, стає важливим і сам факт перебування того в столиці Грузинської РСР, — це незаперечний факт налагодження наукових зв'язків між представниками інтелігенції й зокрема істориками обох народів. Ще один штрих: І. Бабалашвілі свою працю спеціально приніс на зустріч, а вона побачила світ за рік до того.

Очевидно, як схожі за формою і характером, слід розглядати відвідини І. Гуржія в середині липня 1962 р. Білорусі, точніше, її столиці, а саме — республіканський академічний Інститут історії, спілкування з тамтешніми вченими на найвищому рівні. В результаті, І. Гуржій, повернувшись додому, поповнив власну бібліотеку кількома книжками і надписами в них: «От Института истории Академии наук БССР Гуржию Ивану Александровичу 18 июля 1962 г., г. Минск» [3]. Точно такий же надпис маємо й на інших двох книгах, подарованих І. Гуржію, тоді ж і за однакових обставин [4]. Обидві книги без підписів.

Проте, виходячи з цих надписів, було б все-таки неправильно твердити лише про офіційний «одноразовий» характер зустрічі в Мінську. З інших джерел відомо, що творчі стосунки вченого з істориками АН БРСР існували протягом багатьох років і на, так би мовити, індивідуальному рівні, хоча більша частина білоруських авторських праць і була подарована І. Гуржію під час офіційних заходів. З індивідуальними підписами йому тоді подарували власну монографію два відомі дослідники Білорусі — В. та І. Полуяни: «...от авторов в знак глубокого уважения» [5].

Особливо плідні зв'язки в галузі історичної науки встановилися в І. Гуржія з провідними молдавськими вченими. Вони постійно тривали від середини 50-х рр. до кінця життя українського історика в 1971 р. Про це досить чітко зафіксували дарчі надписи на авторських книгах:

1. Гросул Я. Крестьяне Бессарабии (1812–1861 гг.). — Кишинев: Гос. изд-во Молдавии, 1956. — 399 с.: «Ивану Александровичу Гуржию в знак искреннего уважения от автора [подпись] 22/XII 56 г.»;
2. Гросул Я., Будак И. Крестьянская реформа 60–70-х годов XIX в. в Бессарабии. — Кишинев: Гос. изд-во Молдавии, 1956. — 270 с.: «Ивану Александровичу Гуржию в знак искреннего уважения от автора [подпись Я. Гросула] 22/XII 56 г.»;
3. История Молдавской ССР: В 2 т. — Т. 1. — Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1965. — 660 с.: «Члену-корреспонденту АН УССР И. А. Гуржию на добрую память [подписи Я. Гросула, Е. Русеєва, Д. Драгнева, О. Бабія, П. Советова і одного невстановленого автора]»;
4. Мохов И.А. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX века). — Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1964. — 440 с.: «Ивану Александровичу Гуржию в знак глубокого уважения [подпись]. 24-VII.64»;
5. Гросул Я.С., Будак И.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861). — Кишинев: Молдовеняскэ, 1967. — 391 с.: «Ивану Александровичу Гуржию с уважением от авторов [подписи]. 25/XI.1967 г.»;
6. Лисенко В.Г. В единой семье к единой цели (Братское сотрудничество молдавского народа в период строительства коммунизма). — Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1971. — 125 с.: «Шановному Ивану Александровичу з глибокою повагою вдячний автор — [подпись] 29.VI.71».

Як бачимо, перші дві книги були вручені І. Гуржієві в один день, очевидно, під час його відрядження до Кишинева. Втім, про те, що зв'язки з названими авторами тривали і надалі, свідчить третій і четвертий надписи (принаймні за 1964 і 1967 рр.). Останній же надпис засвідчив, що український вчений чимось допоміг колезі, можливо, завдяки своїм молдавським зв'язкам, надрукувати книгу в столиці Молдови. Про близькі стосунки з окремими з них, наприклад, М. Моховим, доводить аркуш паперу, вкладений до книги з домашньою адресою автора.

Добре знали й привітно приймали І. Гуржію в Москві та Ленінграді. Він протягом 1960–1964 рр. і з березня 1971 р. — до останніх днів життя був членом експертної комісії ВАКу (єдиного тоді в СРСР), не один раз зустрічався з «союзниками» академіками Є. Жуковим і М. Дружиніним. Останній подарував декілька своїх праць з дарчими надписами і зокрема — «Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева» (М., 1958. — Т. 2) з лаконічним надписом: «Глибокоуважаемому Ивану Александровичу Гуржию от автора». У свою чергу, український колега з повагою писав про двох академіків як видатних радянських істориків [6, 7–69,81–83].

Дружина Миколи Михайловича — Олена Іоасафівна, яка глибоко вивчала історію Південної України, широко використовувала праці Івана Александровича, а також запрошувала його разом з дружиною в Москву, до себе додому. Між обома родинами велося приватне довірливе листування. За декілька місяців до смерті І. Гуржія, О. Дружиніна подарувала йому свою книгу — «Южная Украина в 1800–1825 гг.» (М.: Наука, 1970. — 384 с.), на титулі якої

зазначила: «Глибокоуважаемому Ивану Александровичу Гуржию от автора. 7.II.1971 г.».

Власні монографії й окремі статті йому прислав і Д. Похилевич: «Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века» (Вильнюс: АН ЛитССР, 1966. — 216 с.) — «на спомин “не злим, тихим словом” — автор [подпись] 1/II.67».

Співробітництво з вірменськими колегами — А. Арутюняном, С. Єремяном і Л. Меликсет-Беком засвідчила книга «Исторические связи и дружба украинского и армянского народов» (К.: Наукова думка, 1965. — 184 с.).

Про рівень і широту зв'язків з вітчизняними вченими (причому не тільки істориками) лише в 60-ті роки можна висновувати з такого:

Бабій Борис Мусійович — історик держави і права, член-кореспондент АН УРСР (з 1967 р.), заст. директора Сектору держави і права АН УРСР: «Історія держави і права Української РСР. 1917–1967 рр.: У 2 т. (К., 1967. — Т. 1.) — «Вельмишановному, дорогому [...] — видатному українському радянському історикові, талановитому організаторові науки, знавцеві і причільникові правових наук, чудовій людині і товаришеві — відповідальний редактор та один з співавторів. Підпис».

Білодід Іван Костянтинович — мовознавець, академік АН УРСР (з 1957 р.), директор Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР (з 1961 р.), віце-президент АН УРСР: «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови» (К., 1964) — «Дорогому [...] на згадку. Підпис. 9.III.1964»; «Поетична мова Максима Рильського (К., 1965)» — «Дорогому [...] на добру згадку. Підпис. 10.V.1965».

Нестеренко Олексій Олексійович — економіст, член-кореспондент АН УРСР (з 1957), директор Інституту економіки АН УРСР у Києві (1953–1965): «Розвиток промисловості на Україні: В 2 ч. (К., 1962. — Ч. 2.)» — «Моєму побратиму по науковій роботі дорогому [...] Автор. Підпис. 2.V.62 р»; він же і його співавтори книги «Національний доход Української РСР в період розгорнутого будівництва комунізму» (К., 1963) — «Шановному [...] від авторського колективу. Підписи».

Сиваченко Микола Єфремович — літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1967 р.), директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР (з 1964 р.): «Корифей української прози. Нарис творчості Панаса Мирного» — «Дорогому [...] на добру пам'ять і з найкращими побажаннями. 22.II.68 р. Підпис».

Степаненко Василь Олексійович — директор Київського авіаційного заводу ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, *Петренко Василь Сергійович*: «Киевские самолетостроители» (К., 1970) — «Уважаемому тов. [...] от коллектива киевских самолетостроителей в день пятидесятилетия завода. Директор завода В. Степаненко. 9 сентября 1970 г.».

Штокало Йосип Захарович — математик, історик науки, академік АН УРСР (з 1951), завідувач Сектору історії природознавства і техніки Інституту історії АН УРСР: «История отечественной математики: В 4 т. (К., 1966. — Т. 1: С древнейших времен до конца XVIII в.)» — «Вельмишановному [...] від

Редколегії 4-х томного видання “Історія вітчизняної математики” та від мене особисто в знак щирої і глибокої поваги. Ваш. Підпис. 26.XI.1966 р.»; «История технического развития угольной промышленности Донбасса: В 2 т. (К., 1969. – Т. 1.)» – «Вельмишановному і дорогому [...] від. Підпис».

Шаблювський Євген Степанович – літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1934 р.): «Народ і слово Шевченка» (К., 1961) – «Вельмишановному [...] від автора. Підпис. 15.I.1962 р. Київ».

Ямпольський Стефан Михайлович – економіст, академік АН УРСР (з 1967 р.), директор Інституту економіки АН УРСР (1965–1970): «Розвиток народного господарства Української РСР. 1917–1967: В 2 т. (К., 1967. – Т. 1.)» – «Глибокошановному [...] від Інституту економіки АН УРСР та авторського колективу. Директор Інституту. Підпис. Київ, жовтень, 1967 р.».

Всього ж, підписаних авторами І. Гуржію, монографій, брошур, колективних праць, наукових збірників, авторефератів і художніх творів у родинній бібліотеці налічується кілька сотень.

Отже, наведені факти переконливо свідчать, що праці І. Гуржія та його особисто знали фахівці багатьох республік колишнього СРСР. З ним спілкувалися не лише відомі історики, а й непересічні постаті 50 – початку 70-х рр. ХХ ст.

Подаровані персонально Івану Олександровичу книги, з відповідними надписами на них, промовисто говорять про його зустрічі в Києві 1960 р. з ісландським істориком середньовіччя Ейнаром Ольгейрсоном, а 1962 р. – з японським професором, фахівцем з історії давніх східних слов’ян Мацумура Сіро (м. Осака).

Велику цікавість становлять факти знайомства Івана Олександровича зі студентами вузів – майбутніми відомими істориками, з якими творча співпраця й дружні стосунки потім тривали протягом багатьох десятиліть. Яскравий приклад тому є стосунки з Михайлом Васильовичем Ковалем. Ще будучи студентом історико-філософського факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка (1953–1957), він неодноразово звертався за консультаціями й підтримкою до вже досить знаного на той час у республіці вченого. І. Гуржія, як правило, ніколи не відмовляв у сприянні початківцям, навіть тоді, коли їх наукові інтереси і пошуки зовсім не збігалися. Про це зокрема свідчить напис на одній з перших статей М. Ковалю в збірнику студентських наукових праць КДУ ім. Т. Шевченка: «Вельмишановному Івану Олександровичу Гуржію від автора. Вдячного за все. 24.III.58 р.» [7]. Під тим же роком читаємо: «Високошановному Івану Олександровичу Гуржію від автора, щиро за все вдячного [підпис] 16.IV.58 р.» [8]. Написав ці статті М. Коваль ще студентом IV–V курсів [9], а після завершення навчання він працював у видавництві АН УРСР (1957–1961). З 1961 р. він перейшов на роботу в Інститут історії АН УРСР, де відбувся його стрімкий злет як науковця: фактично протягом усього десяти років він від молодшого наукового співробітника доріс до старшого наукового співробітника, кандидата історичних наук і заступника головного редактора «УІЖу», ставши при цьому лауреатом Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1970). Їх добрі

стосунки продовжувались і надалі. На титулі своєї монографії, виданій 1964 р., М. Коваль ще раз наголосив: «Вельмишановному Івану Олександровичу з великою подякою за все, зроблене для автора цієї книжки. 3.IV.64 [підпис]». Схожого змісту надписи на книжках мали місце й у наступні роки.

Таким самим чином склалися стосунки І. Гуржія і з С. Зарембою – випускником Одеського державного університету. Слід зауважити, що з істориками Одеського державного університету в Івана Олександровича склалися особливо довірливі й теплі стосунки. Будучи сам випускником цього вузу, ставши відомим вченим, він багато разів запрошувався керівництвом профільного факультету головою Державної екзаменаційної комісії, до участі на різного рівня науково-практичних конференцій, зустрічі тощо. З багатьма «одеситами», такими, як А. Бачинський, П. Гарчев, С. Мельник, З. Першина, він підтримував постійні індивідуальні зв’язки, вів приватне листування стосовно життєвих проблем, родинних негараздів і т. ін. І. Гуржія всіляко намагався допомагати однокурсникам, а ті, в свою чергу, віддячували йому добрим ставленням і щирою повагою, що також деякою мірою знайшло своє відображення в надписах, на подарованих книжках. Один із перших, хто подарував таку, вже «славному землякові, шановному Івану Олександровичу Гуржію на згадку про Одеський держуніверситет», був В. Немченко (30.XII.1957 р.) [10]. Десятки разів про спільне навчання у вузі нагадував київському вченому львівський викладач нової й новітньої історії, історіограф О. Бейліс, зокрема на титулі, колективно написаної ним з Б. Распутніс і Т. Солтановською, маємо такий красномовний надпис: «Вельмишановному Івану Олександровичу з щирою повагою і в пам’ять незабутніх студентських років [підписи трьох авторів] 20.XI.63» [11], або в його індивідуальній праці: «Дорогому Івану Олександровичу на спогад про важкі, але незабутні студентські роки із почуттям дружби від автора. Львів, квітень 1971 р. [підпис]» [12].

«Товарищу студенческих лет, с наилучшими пожеланиями и глубоким уважением» в червні 1971 р. подарував свою книгу, опубліковану в Москві, М. Давидов [13]. «...Від друзів на добру згадку про Одесу» – схоже вчинив П. Чухрій, а також співавтори та автори збірки «Борці за Жовтень» (Одеса, 1957. – Вип. IV).

Дуже багатьом колегам Іван Олександрович допоміг у підготовці їхніх книжок до друку, наприклад, прочитанням рукописів і порадами щодо поліпшення змісту, в процесі обговорення в колі науковців, зокрема таким:

Боев Ю.А. Ближний Восток во внешней политике Франции (1898–1914 гг.). Очерки истории дипломатической борьбы Франции за Ближний Восток (К.: Наукова думка, 1964. – 480 с.) – «...С глубокой благодарностью за многотерпеливую помощь 14.VIII.1964 г. [підпис]»;

Волошинов Л. Октябрь в Крыму и Северной Таврии (Симферополь: Крымиздат, 1960. – 136 с.) – «...С искренней благодарностью за помощь в подготовке к изданию [підпис] 28 января 1961 г., г. Симферополь»;

Горлач М. Вірна опора партії комуністів. Профспілки України у боротьбі за здійснення ленінського

плану комуністичного будівництва (К.: Вид-во Київ. університету, 1966. — 320 с.) — «...щирій, сердечній і гуманній Людині, товаришу і порадинику з глибокою пошаною і вдячністю за щирю допомогу. Автор [підпис]».

Гудзенко П.П. Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР 1917—1920 рр. (К.: Наукова думка, 1965. — 300 с.) — «...Першому судді і наставнику. 29.XI.65. [підпис]».

Загорський П.С., Стоян П.К. Нариси історії комітетів незаможних селян України (К.: Вид-во АН УРСР, 1960. — 163 с.) — «...з щирою вдячністю за допомогу у написанні і виданні книги — один з авторів [підпис П. Стоян]. 21.VII.—60 р.».

Пархомчук С.М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії (1917—1921). — (К.: Наукова думка, 1967. — 264 с.) — «...з вдячністю за допомогу, всебічну підтримку моїх зусиль і творчих планів [підпис] 3.I.68 р.».

І таких прикладів можна навести досить багато. Вони свідчать, що Іван Александрович докладав чимало зусиль у справі підготовки рукописів майбутніх книг товаришів-колег, причому з різних міст і навіть тоді, коли їх тематика не збігалася з безпосередніми науковими інтересами вченого. Така допомога тривала постійно, навіть коли між І. Гуржієм і колегами виникали якісь непорозуміння, стосунки погіршувалися, але добрі справи і допомога, зроблені ним, не забувалися. Як це, наприклад, зафіксував надпис на книзі В. Варецького [14]: «Шановному Івану Александровичу в знак *колишніх* щирих і хороших між нами відносин [підпис автора]».

Особливо слушною та вкрай необхідною дружня підтримка ставала в нагоді за часів життєвих негараздів чи творчих криз. Івану Александровичу довелося не раз проявляти себе за таких скрутних обставин. Так, В. Панібудьласка, даруючи І. Гуржію свою монографію [15], палко зазначив: «Дорогому... з глибокою пошаною. Щире спасибі Вам, що підтримали мене в жахливому падінні. Спасибі за все. [підпис]. 15.XII.67 р.».

Судячи з відомих нам подальших подій, особиста трагедія автора наведених рядків поступово минулася і призабулася. Згодом він став відомим і заслуженим науковцем в республіці, д. і. н. (1976), проф. (1981), лауреатом Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1984).

Траплялися й певною мірою «оригінальні» випадки в житті І. Гуржії, коли, скажімо, вдячні автори дарували йому власні книжки на день народження, як це, скажімо, зробив П. Калениченко [16] 15 вересня 1971 р.: «...в день його народження з щирою

вдячністю за допомогу та сприяння і з найкращими почуттями від автора».

Таким чином, надписи на авторських книгах можуть розповісти досить багато, засвідчити чимало епізодів з життя як її автора, так і того, кому подарована. Вони є важливим джерелом, можливо й додатковим, до біографії людей, при визначенні характеру взаємовідносин, ба, навіть рівня знаності вченого в колі професіоналів і колег.

1. *Введенский А.А. Лекции по документальному источниковедению истории СССР (дипломатика). — К., 1963.*
2. *Бабалашвили И.П. Воины-грузины в боях за Украину в годы Великой отечественной войны. — Тбилиси, 1969.*
3. *Героическая оборона: Сборник воспоминаний об обороне Брестской крепости в июне—июле 1941 г. / Ред. кол: И. Кравченко и др. — Минск, 1961.*
4. *Из истории социалистического строительства Советской Белоруссии: Сб. ст. — Минск, 1959; О партийном подполье в Минске в годы Великой отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944 гг.). — Минск, 1961.*
5. *Полуян В., Полуян И. Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920—1939 гг. — Минск, 1962.*
6. *Див.: Гуржій І.О., Петренко В.С. Видатні радянські історики. — К., 1969.*
7. *Коваль М.В. Питання історії Англії, Франції та США в творах І. Я. Франка // Студентські наукові праці КДУ ім. Т. Шевченка. — К., 1956. — Збірник XXII.*
8. *Коваль М.В. «Работнически вестник» про Велику Жовтневу соціалістичну революцію // Студентські наукові праці КДУ ім. Т. Шевченка. — К., 1958. — Збірник XXIII.*
9. *Його науковим керівником був доц. В. А. Жебокрицький.*
10. *Збірник присвячений 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917—1957). — Одеса, 1957.*
11. *Бейліс О.С., Распутніс Б.І., Солтановська Т.Г. Новітня історія. 1939—1962. — Ч. II. — Львів, 1962.*
12. *Бейліс А.С. Становление марксистской историографии в Болгарии (с конца XIX в. — до социалистической революции 1944 г.): Проблемы болгарского возрождения. — Львов, 1970.*
13. *Давыдов М.И. Борьба за хлеб. Продовольственная политика Коммунистической партии и советского государства в годы гражданской войны (1917—1920). — М., 1971.*
14. *Варецький В.Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). — К., 1960.*
15. *Панібудьласка В.Ф. Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР, 1959—1965. — К., 1967.*
16. *Калениченко П.М. Великий Жовтень і революційний рух у Польщі (листопад 1917 — жовтень 1919 р.). — К., 1971.*

